

HET HERKOMSTBEGINSEL

door Dr E. WIERSUM,

Gemeente-Archivaris te Rotterdam.

In overeenstemming met den wensch van de regelingscommissie zal in het volgende rapport over het herkomstbeginsel een globaal overzicht worden gegeven van de landen, waar deze methode van archiefregeling geheel of gedeeltelijk in toepassing is gebracht (1), terwijl daarna, na een korte uiteenzetting van het beginsel zelf, alleen de bezwaren, die men er tegen heeft ingebracht, besproken en, zoo mogelijk, weerlegd zullen worden.

Op de voordeelen van deze ordeningsmethode toch, die reeds zoo vaak en zoo duidelijk uiteengezet zijn, zal hier wel niet nog eens uitdrukkelijk de aandacht gevestigd behoeven te worden.

Het herkomstbeginsel, de thans zich vrijwel overal baanbrekende methode van archiefregeling, dateert niet van vandaag of gisteren. Daarvoor is het te eenvoudig en te veel voor de hand liggend. Men kan wel zeggen, dat, zoodra de kwestie van archiefregeling ernstig ter sprake werd gebracht, ook het herkomstbeginsel dadelijk op den voorgrond moest treden. En misschien onbewust zal men het reeds eeuwen lang

(1) Ontleend aan de volgende archiefbladen: Nederlandsch Archiefblad, Revue des Bibliothèques et Archives de Belgique, Le Bibliographe Moderne, Deutsche Geschichtsblätter, Korrespondenzblatt, Mitteilungen der K. Preuss, Archivverwaltung, Archivalische Zeitschrift.

hebben toegepast. Immers juist, omdat volgens dit beginsel bij overname in het archief van stukken uit de loopende administratie het behoud van de bestaande ordening was voorgeschreven en de plaats van elk afzonderlijk stuk, van elken band, van elke serie reeds van te voren was aangewezen, zal de archiefambtenaar dikwijls de nieuwe aanwinsten naar dit systeem hebben ingedeeld zonder zich er rekenschap van te geven, dat hij hierbij de beste methode van archiefregeling volgde.

Met volkomen bewustheid echter heeft men het herkomstbeginsel reeds vroeg toegepast bij de regeling van het Staatsarchief te Hannover. Daar stond in de 18de eeuw het archief in voortdurend contact met de administratie en deze omstandigheid was voor het archief van het hoogste belang, want de archiefbeambten pasten nu het ordeningssysteem voor de hun overgegeven papieren aan dat van de loopende administratie, waarvan zij de behoeften kenden, aan en deelden die stukken in naar de inrichting der onderscheidene bestuurscolleges. Toen men nu daar in 1720 de ordening van het archief ijverig ter hand nam, strekte men deze methode van regeling niet alleen tot de pas overgenomen stukken uit, maar paste ook op de oudere het herkomstbeginsel toe. Zodoende ontstond een archiefindeeling, die zich bij de registratuur volkomen aansloot. Uitdrukkelijk voorgeschreven werd zij in de uitspraak van den archivaris Von Meiern van 1729, waar deze zegt : « Wenn die Ordnung des Archives zu einer Perfection gelangen soll, so müssen alle Separatregistraturen nach der Ordnung des Hauptarchives regulirt und die Rubriken von denen darin befindlichen Materien dahin communicirt werden ». Weliswaar zijn de woorden van het laatste zinsdeel niet gelukkig gekozen, maar de bedoeling kan niet worden misverstaan.

Te Berlijn was tot voor een kleine veertig jaar bij de geheime staatsarchieven het herkomstbeginsel zoo goed als onbekend. Bij het opnemen van de groote aanwinsten in den loop der tijden was dan ook geenszins dit historisch-archivalisch ordeningsprincipe in acht genomen maar waren alle stukken naar het onhistorisch-bibliothecarisch systeem, naar

den inhoud, ingedeeld. Toen in 1874 Heinrich von Sybel het beheer over de Pruisische staatsarchieven op zich nam, zag hij spoedig in, dat hier doortastende maatregelen genomen moesten worden. En de keus kon toen niet twijfelachtig zijn. De nadeelen van het ordeningssysteem naar den inhoud lagen voor het grijpen. Alleen het herkomstbeginsel, de methode van ordening naar de besturen, naar de administratiën, zooals deze allengs ontstaan, gegroeid en ten onder gegaan waren, kon hier redding brengen. En zoo geschiedde. De stukken van opgeheven besturen werden afgesloten met het jaar, dat die besturen zelf waren opgeheven, de administratiën van nieuwe bestuurscolleges werden als zelfstandigearchieven beschouwd en bij hunne ordening moest de bestuursinrichting streng in acht worden genomen. Eerbied voor elke vroegere ordening, voor elke oude signatuur, werd toen in Pruisens hoofdstad een archivalisch principe en in het decreet van 1 Juli 1881 luidde de tweede paragraaf zonder eenig voorbehoud : « Die Aufstellung des Geheimen Staatsarchivs erfolgt nach der Provenienz seiner Bestände ».

Ook elders in Duitschland, b. v. te Keulen, heeft het herkomstbeginsel reeds lang zijn « joyeuse entree » gedaan. Toen Dr Hansen het Keulsche archivariaat aanvaardde, begon hij weldra de bestaande « sachliche Einteilung » van het archief te verwerpen « Jede Eintheilung eines Archivs nach einem sachlichen Eintheilungsprinzip kommt mit sich selbst in einen unlösbaren Widerspruch », zoo concludeerde hij al spoedig. En hij aarzelde dan ook geen oogenblik om de fondsen van de vroegere bestuurcolleges weer zooveel mogelijk te herstellen.

Om een derde voorbeeld voor Duitschland aan te halen zij hier de meening van Prof. Kehr meegedeeld, die zich uitdrukt als volgt : « Das Prinzip der systematischen Ordnung eines Archivs nach administrativen Gesichtspunkten ist absolut entgegengesetzt dem Prinzip der Ordnung nach dem Provenienzen welches allein eine sichere wissenschaftliche Arbeit ermöglicht ».

In Frankrijk is de zaak van het herkomstbeginsel, als ik mij niet bedrieg, het eerst ter sprake gebracht in 1841, door

Natalis de Wailly, die van 1830 af afdeelingsschef bij de Archieven te Parijs en later (sinds 1858) conservator aan de afdeling manuscripten van de keizerlijke Bibliotheek was. Maar eerst ter uitvoering gebracht is zij door een der laatste hoofden van het Fransche archiefwezen, den heer G. Servois. Deze komt ernstig op tegen het bijeenzamelen van stukken uit verschillende administratiën, zooals men dat in Frankrijk helaas zoo veel gedaan heeft. Daardoor toch worden, zooals hij zich uitdrukt, niet alleen de fondsen, die men plundert, ontwricht, maar ook de onderzoekingen in het archief op een dwaalspoor geleid. Aan elke nieuwordering legt hij daarom het herkomstbeginsel, « le respect des fonds », ten grondslag.

In Zwitserland schijnt tegenwoordig het herkomstbeginsel eveneens te zegevieren. De ordening van het Zürichsche Staatsarchief b. v. is geheel volgens dit beginsel gedaan, daar de fungeerende archivaris, Dr Schweizer, terecht van meening is, dat een archief een organisch geheel is, waarin evenals in den staat zelf de verschillende takken van beheer streng onderscheiden moeten worden. Meer in naam dan in werkelijkheid daarentegen is het Staatsarchief te Bazel naar dit systeem geordend. Uit het Repertorium van dat archief, vervaardigd door den Staatsarchivaris Dr Rudolf Wackernagel, blijkt, dat die ordening, waarmede trouwens reeds in 1879 werd begonnen, op vele punten lijnrecht tegen de rangschikking naar de herkomst indruischt.

Het Italiaansch archiefwezen heeft blijkbaar pas laat met het herkomstbeginsel kennis gemaakt. Nog in 1818 werd het Staatsarchief te Napels « in einer aller Provenienz hohnsprechenden Weise » in vijf rubrieken ingedeeld, zonder meer. Voor de latere aanwinsten heeft men gelukkig van dit barbaarsche systeem afgezien. Te Venetië schijnt het herkomstbeginsel bij de archiefordering van eenig meerderen invloed geweest te zijn, maar ook bij de beroemde en veel nagevolgde organisatie van het Florentijnsche Staatsarchief, dateerende van 1850, is het lang niet in alle opzichten doorgevoerd. Daarentegen had de archivaris te Pisa, de heer Clemente Lupi, geenszins een bewonderaar van het Florentijnsche systeem, na een onderzoek te Parijs zich in 1875 volkomen

tot het herkomstbeginsel bekeerd, waarvan hij toen weldra blijk gaf in zijn boekje « Gli archivi e le scuole paleografiche in Francia e in Italia ».

Wat de Scandinavische rijken betreft, heeft het herkomstbeginsel in Zweden pas in 1903 zijn officieelen intocht gehouden door de bij koninklijk besluit van 22 Mei 1903 gegeven voorschriften over archiefregeling, waaraan dit beginsel grootendeels ten grondslag heeft gelegen.

Doch veel meer invloed heeft het gehad in Denemarken. Dit werd duidelijk uiteengezet door den Deenschen rijksarchivaris Dr Secher in zijne voordracht, op den zesden Duitschen archiefdag, te Weenen gehouden. In Denemarken was dit systeem van ordening reeds een 50 jaar lang ten deele toegepast. Het eerst werd naar dit stelsel het ministerieele archief geordend in 1861 door Johan Grundtvig, die door de omstandigheden gedwongen, er zijn toevlucht toe genomen had, bij welke gelegenheid het spoedig het eenig praktische ordeningssysteem voor groote archieven bleek te zijn, zoodat in den tijd van slechts zes jaren het geheele archief geïnventariseerd was. Later, in 1883, toen Jörgensen aan het hoofd van het Geheimarchiv kwam te staan, werd ook dit onder handen genomen en hier eveneens het herkomstbeginsel doorgevoerd. Ook in de provinciale archieven werd bij de ordening datzelfde systeem streng toegepast.

In België, waar reeds in 1837 Gachard voor de Archives générales aandrong op het behoud van « la division qui existait entre les corps et établissements dont elles *proviennent* », wint eveneens de meening steeds meer veld, dat een konsekvente doorvoering van het herkomstbeginsel het eenig bruikbare systeem zal blijken.

Maar grooter, veel grooter, is zijn invloed in Nederland, waar onder de archivariissen dit denkbeeld reeds lang gemeengoed is geworden. Ten deele mag dit worden toegeschreven aan de Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven, die in 1893, van wege de Vereeniging van Archivariissen in Nederland, door de heeren Muller, Feith en Fruin werd uitgegeven. De invloed van deze handleiding op het buitenland blijkt reeds daaruit, dat zij volgens Dr Secher's

mededeeling waarschijnlijk den stoot heeft gegeven, dat in de Zweedsche archieven het herkomstbeginsel is aangenomen en het spreekt wel van zelf, dat zij in de naaste omgeving van nog meer beteekenis is geweest. Zij stelt het herkomstbeginsel als eersten eisch voor archiefordening en men kan gerust zeggen, dat hier te lande, praktisch zoowel als theoretisch, het herkomstbeginsel door alle archivariissen geaccepteerd is.

Na dit beknopt en allerminst volledig overzicht van de landen, waar het herkomstbeginsel thans wordt toegepast, zal ik trachten de bezwaren te weerleggen, die er van verschillende zijden tegen zijn ingebracht. Maar om alle onzekerheid buiten te sluiten, vermeld ik met instemming eerst de definitie van het beginsel, zooals zij door den Utrechtschen archivaris, Mr Muller, gegeven is. Zij luidt aldus: *Het herkomstbeginsel is de methode van archiefregeling, volgens welke het stuk wordt gebracht tot het archief en tot de afdeling van het archief, waartoe het, toen het archief nog een levend organisme was, laatstelijk heeft behoord.*

Uit deze definitie volgt reeds, dat een stuk niet moet worden gebracht tot het archief der autoriteit, van welke het uitging, maar tot het archief waaruit het herkomstig is. Een brief b. v. heeft nooit tot het archief van den afzender behoord; hij wordt eerst opgenomen in een archief, als hij den geadresseerde heeft bereikt. Op dit beginsel kunnen de Hongaren, zooals de Weener archiefambtenaar, Dr Vancsa, vreest, zich dus nooit beroepen bij hunnen eisch om afgifte voor hun archief van de stukken uit het oude Hofkammergericht, die uit Hongarije aan het centrale bestuur te Weenen zijn geschreven. Deze stukken toch — laat staan dan, dat deze verdeeling geen archiefregeling zou zijn — hebben nooit deel uitgemaakt van eenig Hongaarsch archief.

Dat een zoodanige archiefsplitsing echter ook elders wordt voorgestaan en zelfs ten uitvoer gebracht, bewijst het geval Danzig-Koningsbergen. Zooals men weet waren Oost-en West-Pruisen tot 1878 onder één bestuur vereenigd, dat zijn zetel had te Koningsbergen. In genoemd jaar maakte men van

West-Pruisen een afzonderlijke provincie met Danzig als hoofdstad. Toen nu in 1900 het nieuwe archiefgebouw aldaar verrees, nam zeer terecht de staatsarchivaris Dr Bär van zijn Koningsberger collega de archieven over der besturen, die op het tegenwoordig grondgebied der provincie West-Pruisen gefungeerd hadden. Maar bovendien werden met goedvinden van de betreffende autoriteiten aan het Koningsberger archief onttrokken: «alle diejenigen Spezialakten ostpreussischer oder für ganz Preussen zuständiger Behörden, welche sich auf jetzt westpreussische Orte und Verhältnisse beziehen». Met andere woorden: het Koningsberger archief werd, om de op West-Pruisen betrekking hebbende stukken gemakkelijker te Danzig te kunnen raadplegen, eenvoudig uit elkander gescheurd. Hetgeen m. i. te betreuren en met het oog op de thans bestaande gemakkelijke communicatiën niet te verdedigen is. En het merkwaardige van het geval is, dat, terwijl Dr Vancsa in het herkomstbeginsel een gevaarlijke aanleiding tot een dergelijke archiefsplitsing ziet, de Danziger archivaris die splitsing juist gaat doorvoeren om zich voor het verwijt «einer gewissen schädlichen Art der Anwendung einer Ueberspannung des sogenannten Provenienzprinzips» te vrijwaren.

Ook het andere bezwaar van Dr Vancsa, dat de buitengewoon talrijke wisselingen van de Oostenrijksche bestuursinrichtingen een strenge toepassing van het herkomstbeginsel zouden tegenhouden, kan met de feiten zelf worden weerlegd. Immers Dr Secher heeft in zijn reeds aangehaalde rede duidelijk doen uitkomen, hoe gecompliceerd de ontwikkeling van de Deensche besturen in de 16^e-19^e eeuw is geweest en hoe daar tallooze colleges, waarvan de meeste slechts een zeer kortstondig bestaan hadden, elkaar zijn opgevolgd. En toch heeft men in Denemarken, dus bij dezelfde «Verhältnisse» ongeveer als in Oostenrijk, het herkomstbeginsel konsekvent kunnen doorvoeren. Ook in Oostenrijk moet dit dus mogelijk zijn.

Een gewichtiger bezwaar tegen het herkomstbeginsel is geopperd door Gustave Wolf. Deze zegt namelijk, dat het beginsel dikwijls een radikale vernietiging van bestaande

archieffordeningen ten gevolge moet hebben. En niet alleen dit, maar nog erger, dat ter wille van het herstel van de oorspronkelijke orde somtijds heteroogeen bijeengebonden stukken uit elkaar gescheurd en zoodoende alle aanhalingen daaruit onbruikbaar gemaakt zonden worden. Ook Dr Georg Hansen te München laat zich in zijne overigens waardeerende bespreking van de Handleiding in de Archivalische Zeitschrift in denzelfden geest uit. Volgens den laatste is reconstructie van de oorspronkelijke orde in de groote Duitsche en Fransche archieven in de meeste gevallen beslist onmogelijk, terwijl een reconstructie op papier, zooals die dan door de Handleiding wordt aanbevolen, alleen van nut zou zijn, als iemand de organisatie en den werkkring der besturen bestudeeren wilde. In dat geval echter zou doel worden, wat volgens de Handleiding middel moest zijn.

Het is niet wel mogelijk voor iemand, die de betreffende archieven in het geheel niet kent, om hier veel tegen in te brengen, maar toch veroorlove men mij te wijzen op den toestand van het Staatsarchief te Breslau, waar een verdeling der stukken in bepaalde rubrieken een ontzaglijke wanorde in het archief heeft teweeggebracht. Om aan dezen misstand eene einde te maken, tracht men nu het herkomstbeginsel toe te passen. Begrijpelijkerwijze echter laat men, uit vrees den warboel nog grooter te maken, voorloopig de stukken zelf rustig bij elkaar. Maar om toch de naar de herkomst bij elkaar behoorende stukken sneller te kunnen overzien, is men op het denkbeeld gekomen Provenienzrepertoria samen te stellen, d. w. z., men maakt van elke akte een fiche met vermelding van herkomst, inhoud, jaar en onderteekening en rangschikt dan al deze fiches naar de herkomst om zoodoende de bij elkaar behoorende stukken sneller te kunnen raadplegen. Het zal m. i. zeer de moeite waard zijn om het verloop van deze interessante proefneming na te gaan. Als zij slaagt, kan zij wellicht ook bij de Beiersche archivariissen eens worden gewaagd.

Verder heeft Dr Tille, de bekwame redacteur van de Deutsche Geschichtsblätter, tegen het herkomstbeginsel eenige bezwaren ingebracht. Na de weerlegging daarvan in het

Ned. Archievenblad door Mr Muller, kan ik volstaan met er op te wijzen, dat volgens Dr Tille's laatste uitspraak (Deutsche Geschichtsbl. x, 287, noot) zijn bezwaar thans alleen nog maar gericht schijnt te zijn tegen de strenge toepassing bij middeleeuwsche archieven, waarvan slechts kleine resten bewaard zijn. En hieromtrent zal zelfs de meest verstokte aanhanger van het herkomstbeginsel Dr Tille gaarne gelijk willen geven.

Hiermede is, naar het mij voorkomt, de tegenwoordige stand van het vraagstuk in hoofdzaak weergegeven. Het zal onnoodig zijn te zeggen, dat, als de inventarisering van een archief naar het herkomstbeginsel tot stand is gekomen, begonnen moet worden met het aanleggen van chronologische regestenlijsten, van alphabetische klappers, van repertoria, enz. enz. Geen enkele voorstander van het herkomstbeginsel zal dit werk achterwege mogen laten. Maar als ook dit ten einde gebracht is, dan zal zonder twijfel het herkomstbeginsel van alle ordeningsmethoden zoowel aan de eischen van een goede rangschikking der stukken als aan die van de historische onderzoekingen het best beantwoorden.